

Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme

Dr. Reşat AÇIKGÖZ *

Özet

Yoksulluğun bir boyutu olan kadın yoksulluğu günümüzün en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Kadın yoksulluğunda görülen artış ve yoksulluğun kadınla özdeşleşmeye başlaması, yoksulluğun kadınlaşmasını gündeme getirmiştir. Günümüzde kadın yoksulluğu kırsal yerlerde olduğu kadar, kentsel alanlarda da yoğun bir şekilde görülmektedir. Boşanma, aile parçalanmaları, erkek işsizliği, savaşlar ve iç çatışmalar gibi olgular, kadın yoksulluğunu tetikleyen unsurlardır. Özellikle, kentsel ortamlarda toplumsal yapıların ürettiği olumsuzlukları ve geçim sıkıntılarını en çok temel kabiliyetlerden mahrum olan kadınlar yaşamaktadırlar. Bu, hem hane içindeki ilişkilerde, hem toplumsal hayattaki ilişkilerde, hem de çalışma hayatı ve işgücüyle ilgili olan ilişkilerde gözlemlenmektedir. Yoksul kadınlar; hane içinde şiddete ve cinsiyet ayrımcılığına uğramakta, toplumsal alanlarda eğitimsizlik ve beceri yokluğu gibi sıkıntıları çekmekte, çalışma hayatında ise emek sömürüsü ve çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu yazıda, genel olarak, mahrumiyetler ve dezavantajlı konum bağlamında kadın yoksulluğunun boyutları ve nedenleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent yoksulluğu, kadın yoksulluğu, yoksulluğun kadınlaşması, ayrımcılık, mahrumiyet.

Abstract

Women's poverty, which is a dimension of poverty, is among the most important problems of today. The increase in women's poverty rate and women becoming involved with the onset of poverty has led to feminization of poverty. Today women's poverty is seen in the urban areas as much as in rural areas. Divorce, family fragmentation, male unemployment, wars and internal conflicts are among the elements that trigger women's poverty. Especially women who are deprived of basic capabilities experience the negativities and livelihood problems that are produced by the social structures in urban areas. This can be seen in relations within the household, in social life, in work life and with workforce. Poor women are treated with violence and gender discrimination within households, facing problems such as lack of education and skills in the social spaces, and come across with labor exploitation and various disadvantages in work life. In this paper, reasons of women's poverty within the contexts of deprivations and disadvantaged position will be discussed in general.

Key Words: Urban poverty, women's poverty, feminisation of poverty, discrimination, deprivation

---

* Mamuret'ül-Aziz Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

Giriş

Yoksulluk, günümüzde en çok kadınları etkilemektedir.¹ Dünyanın neresinde bir yoksulluk manzarası görülse, içinde mutlaka bir kadın vardır. Günümüzde kadınlar dünyanın birçok yerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin meydana getirdiği sıkıntılarla karşılaşmakta, yaşadıkları evlerde ve farklı toplumsal çevrelerde erkeklerden daha dezavantajlı bir konumda yer almaktadırlar. Erkekler nazaran kadınlar şiddete daha fazla maruz kalmakta, emek piyasasında daha az ücret almakta ve daha az kazanmakta, mülkiyet sahipliğinde daha geri bir konumda bulunmaktadır. Kadın yoksulluğunun olduğu her yerde çocuk yoksulluğu da görülmektedir. Kadınlar ve çocuklar, gittikçe derinleşen küresel yoksulluğun en önde gelen kurbanlarıdır.

Kadınların çeşitli fırsatlardan yararlanarak kentlerde çalışma hayatına katılmaları, toplumsal cinsi-

1 Kadınlarla çocukları arasında, özellikle çocukluk çağının ilk yıllarında, güçlü duygusal bağlar bulunmaktadır. Bu güçlü duygusal bağlar, çocuğun muhtaçlığından ziyade, kadının annelik statüsünden kaynaklanmaktadır. Ne var ki, günümüzde yoksulluğun geldiği boyutlar, hem kadınların annelik statüsünü hem de kadınlarla çocukları arasındaki bağları zayıflatmıştır. Kadınlar, bir taraftan yoksulluktan kurtulmak için çalışmak zorunda kalırlarken, diğer taraftan da çocuklarını yoksulluk bataklığına düşürmemek için büyük bir mücadele vermektedirler. Kimi zaman da bunun tam tersi biçimde yoksulluktan çıkmak için ya çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmakta ya da onları yoksulluk bataklığı içinde bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Tayland'daki ailelerin kendi kız çocuklarını fuhuş bataklığına terk etmeleri gibi. Erkeğin bazen yaptığı umursamaz tavırları kadınlar/anneler yapamadıkları için kendi ve çocuklarının yaşam mücadelelerinde yalnız başlarına kalmakta ve ister istemez yoksulluk içine girmekte veya var olan yoksulluk içinde kalmaya devam etmektedirler. Bu da yoksul ailelerdeki çocukları düşük ücretlerle vasıfsız ve ağır işlerde çalışmaya zorlamaktadır. Örneğin, İnsan Hakları Örgütü (1996) verilerine göre sadece "Hindistan'da yaşları 14 ve altında olan ve günde sekiz saatten daha fazla çalışan 65 milyon 100 milyon arasında çocuk yaşıyor" (Bales, 2002: 261).

yet eşitsizliği ve ayrımcılık bağlamında çeşitli kazanımlar elde etmeleri, onları daha fazla özgürleştirmemiş ve erkeklerle eşit bir konuma getirmemiştir. Geçmişle kıyaslandığında, kadınlara yönelik geleneksel bakış açısının pek fazla değişmediği görülmektedir. Günümüzde kadınlar, küresel kapitalist sermayenin yoğun bir şekilde işlediği modern kentlerde ayrımcılığın ve fırsat eşitsizliklerinin modern versiyonlarıyla yüzleşmektedirler. Yoksulluk içinde yaşayan kadınların karşılaştıkları olumsuz durumlar, diğer kadınlara göre daha yüksek boyutlardadır. Kentlerin erkek egemen görüntüsünün kaybolmasına ve kadınların toplumsal alanlarda giderek daha fazla görünmelerine rağmen, başta çalışma alanları olmak üzere, kadınlara yönelik yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce küresel sermayenin ucuz işgücüne olan ihtiyacı, en evvel sömürülmeye daha müsait olan kadın emeği tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. Bu, görünürde kadın istihdamının çokluğunu göstermekle beraber, gerçekte ise kadınların yoksulluğa daha fazla maruz kaldığını ve sayısal anlamda kadın yoksulluğunun giderek artmakta olduğunu göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, *yoksulluğun kadınlaması* kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüz kentlerinde, özellikle yoksulluğun yoğun bir şekilde yaşandığı gecekondu ve çöküntü alanlarında, daha fazla görülen kadın yoksulluğu, çeşitli mahrumiyetler bağlamında ortaya çıkmakta ve büyük ölçüde kadınların sosyal ve ekonomik açılardan dezavantajlı bir konumda bulunmalarıyla ilgilidir. Mahrumiyet, insanda potansiyel halde bulunan kabiliyetleri meydana getiren imkânlardan ve eşit fırsatlardan yoksunluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Mahrumiyetlere bağlı olarak ortaya çıkan dezavantajlı konum ise, büyük ölçüde toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla (kadın-erkek eşitsizliğiyle) ilgilidir. Dolayısıyla, mahrumiyetlerle toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasında yakın bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Kırsal bölgelerdeki kadın yoksulluğuyla ilgili çalışmalar yapan Yunus (2003; 2007) ile yoksulluk literatürüne yeni bir yaklaşım

kazandıran Sen de (2004), kadın yoksulluğunu çeşitli mahrumiyetleri içeren “kapasite yoksunluğu” bağlamında ele almaktadırlar.

Günümüzde kadın yoksulluğu, kırsal kesimlerden ziyade kentlerde daha şiddetli bir şekilde yaşanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yoğun bir şekilde görüldüğü kentlerde, yoksulluğun psiko-sosyal açıdan kadınlar üzerindeki etkisi gerçekten çok büyüktür. Bu yüzden, kent yoksulluğunun üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Kent Yoksulluğu

Tarihsel bir olgu olan yoksulluk², tarih boyunca farklı toplumlarda farklı şekillerde görülmüştür. Ancak, yoksulluğun önemli bir toplumsal sorun olarak görülmeye başlanması, sanayileşmenin ilk yıllarına denk gelmiştir. Yoksulluk, 18. yüzyılın ortalarında başlayan sanayileşme hareketlerine bağlı olarak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında kentlerdeki işçi sınıfının yoksullaşmasıyla ilk kez kitlesel bir boyut kazanmıştır. Günümüze benzer şekilde, 19. yüzyılda da kırsal kesimlerden gelen göçlerle nüfusları artan ve fiziksel yapıları bozulan kentler, büyük işçi kitlelerinin yoksulluğu, ağır ve sağlıksız çalışma koşulları, ucuz emek gücü, çocuk işçiliği ve uzun çalışma saatleriyle gündeme gelmişlerdi. Döneme tanıklık eden Owen (1995) ve Engels (1997), buhar makineleriyle çalışan fabrikaların bacalarından çıkan dumanın, kentlerin havasını bile kirlettiğini, kâr ve para hırsıyla hareket eden burjuva sınıfının ise kentlerin alt yapısı ve çalışan sınıfların yaşam koşullarıyla pek fazla ilgilenmediğini çok çarpıcı bir şekilde dile getirmektedirler.

Sanayileşmeyle birlikte yoksulluk kentlere taşınmıştır ya da kentlerdeki toplumsal koşullar ve işgücü piyasası kırsal kesimlerden gelenlerin yok-

sullaşmasına neden olmuştur denilebilir. Marx ve Engels'e göre proleterya devrimi için uygun koşulları bünyesinde barındıran Avrupa'nın 19. yüzyıl kentleri, büyük çalkantılara, alt üst olmuş hayatlara, eski yaşamla bağları kopmuş insan kitlelerine tanıklık etmişlerdi. Kuşkusuz, bu kitlelerin başında emek gücüyle çalışan ama çalışması geçimine yetmeyen işçi sınıfı gelmekteydi. Bu sınıfın içinde ise tek odalı evlerde sıçan ve farelerle birlikte yaşamaya alışan ve ağır yaşam koşullarına çocuklarıyla birlikte direnmeye çalışan kadınlar önemli bir yer teşkil etmekteydi. Günümüzde yoksulluktan dolayı çocuklarının küçük yaşta ve uzun saatler boyunca çalışmalarına rıza gösteren kadınlar, o yıllarda da küçük yaşta çocuklarının günde 14 saat boyunca ağır işlerin görüldüğü fabrikalarda çalışmalarına katlanmışlardı. Hatta, Fuchs'ın (2005) belirttiğine göre, Paris gibi büyük kentlerde her gün en az bir annenin, çocuklarına bakmadığı için bir çocuğunu bir dinî veya hayır kurumunun kapısına (onlar tarafından daha iyi bakılır ümidiyle) bırakması sıradan olaylar haline gelmişti.

Yoksulluğun getirmiş olduğu acıları derinden yaşayan kadınlar, çocuklarından bile vazgeçecek bir duruma gelerek kent yoksulluğunu simgeleyen kurbanlar haline gelmişlerdi. Kentlerdeki yoksulluk, büyük ölçüde kırsal kökenli olmakla birlikte, boyutları ve yoksullar üzerindeki etkileriyle kırsal yoksulluktan farklı bir görünüm sergilemektedir. Kent yoksulluğu, günümüzde tanımlanan biçimiyle, kentsel mekânlardaki yoksulluğun belirli bölgelerde yoğunlaşmasını ifade etmek için kullanılmaktadır (Yolcuoğlu, 2010). Kent yoksulluğunun meydana gelmesinde kırsal kesimlerden gelen göçlerin oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Göçlerde ise kırsalın 'itici' ile kentin 'çekici' etkenlerinin birlikte rol oynadığı genel kabul görmektedir (Karpas, 2003: 45). Bununla birlikte, kentlerin kendilerine ait özellikleri ve farklı toplumsal ilişkileri de kent yoksulluğu üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle, birer sanayi, ticaret ve turizm merkezleri olan kentlerde, ekonomik ilişkilerde ve işgücü piyasasında yaşanan

2 Yoksulluk günümüzde sadece temel ihtiyaçları karşılayamama durumu olarak değil, yetenek ve becerileri ifade eden yapabilirlikten yoksunluk olarak da tarif edilmektedir. Mutlak ve görelî yoksulluk tanımlarındaki eksiklik, yoksulluğu kapasite yoksunluğuna ve İnsanı Gelişme Endeksi göstergelerine göre tanımlayan insanî yoksulluk kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

gelişmeler, istihdam olanaklarının azalması, kentsel mekânlardaki dönüşümler, yapısal bir sorun haline gelen işsizlik ve dönemsel olarak görülen ekonomik krizler, kent yoksulluğunun artmasında ve bazı toplumsal kesimler (kadınlar ve çocuklar gibi) üzerinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Sanayileşmenin ilk yıllarında yaşanan kent yoksulluğuyla günümüzde küresel ölçekte görülen kent yoksulluğu arasında biçimsel olarak benzerlikler bulunsa da, mahiyetçe ve boyutça önemli farklılıklar gözlenmektedir. Bundan dolayı, günümüz yoksulluğunun eskisinden farklı olduğunu belirtmek için “yeni yoksulluk” olgusundan söz edilmeye başlanmıştır (Buğra&Keyder, 2003: 21). Sanayi Devrimi’nden sonra kitlesel boyutta görülen işçi sınıfının yoksulluğu uzun yıllar devam eden bir olgu olmamıştır. Zamanla işçi sınıfının yaşamında önemli oranda iyileşmeler meydana gelmiştir. Emek sömürsü devam etmekle birlikte, sistemden önemli kazanımlar elde eden işçi sınıfı, kapitalizmle uyumlu bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde ise kent yoksulluğu, hem küresel bir boyut kazanmış hem de kronik bir hastalık halini almıştır. Kent yoksulluğu, özellikle, çoğu ülkede toplumsal cinsiyet ayrımcılığına uğrayan ve toplumda dezavantajlı bir konumda bulunan kadınlar için, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Kentsel ortamlarda maddi yokluk ve kapasite yoksunluğu nedeniyle toplumsal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalan kadınlar, toplumsal yaşam alanlarından geri çekilmeye zorlanmaktadır. Kadın yoksulluğunda gözlenen ortak nokta ise, kadınların dezavantajlı konumlarının hemen hemen bütün ülkelerde gelenekler, sosyal ve kültürel normlar tarafından kabul görmüş olmasıdır. Bu durum, sadece az gelişmiş ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için de geçerlidir.

Kentsel yoksulluğun getirmiş olduğu zorluklar, hane reisi kadın olan hanelerde daha fazla hissedilmektedir. Örneğin, yoksulluğu ekonomik alanın ötesine geçen ve insanın toplumsal ve siyasal hayata katılımını sınırlayan faktörleri de kapsayan çok yönlü bir olgu olarak ele alan Birleşmiş Milletler

Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Birimi (ESA), çocuklardaki- özellikle kız çocuklarındaki- yetersiz beslenmeden dolayı görülen hastalıkları, okur-yazarlık oranının düşüklüğünü ve eğitimsiz kalışı yoksulluğa bağlamaktadır (ESA, 2009: 1-8). Kent içi yoksulları tanımına uyan ve çoğu “dönüştürme kapasitesinden” yoksun olan (Işık&Pınarcıoğlu, 2005: 39) yoksul kadınlar, acımasız kent koşullarında dikkate değer bir hayat mücadelesi vermektedirler. Çeşitli yoksunlukları bulunmasına ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine uğramalarına rağmen, yoksul kadınlar bütünüyle hayata küsmemekte, enformel sektörün değişik iş sahalarında çalışarak, evde parça başı işler yaparak ve çeşitli yardım kuruluşlarında haklarını talep ederek yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Ancak, onurlu ve vakarlı bir yaşamdan yoksun olan bu kadınlar, tüm geçinme stratejilerine rağmen, sağlıksız ev koşullarında kronik yoksulluğu yaşamaya devam etmektedirler. Çok azı yaşam koşullarını değiştirecek ve dolayısıyla yoksulluktan kurtulacak imkâna sahiptir.

Yoksulluğun Kadınlaşması

Yoksulluğun kadınlaşması, 1960’larda oldukça zengin olan Amerika’da “öteki Amerika”yla birlikte gündeme gelmiştir. Mesele, 1970’lerden itibaren literatürde yer almaya başlamıştır. O zamandan bugüne kadar konuyla ilgili çeşitli kavramlar türetilmiştir. Bunların başında “yoksulluğun kadınlaşması” (Moghadam, 2005) kavramsallaştırması gelmektedir. Bu kavramı, ilk kez Pearce 1978 yılında kullanmıştır (Kim&Choi: 2010). Bunun yanı sıra, “yoksulların en yoksulu” (Chant, 2003) gibi kavramsallaştırmalar da bulunmaktadır. Bunlarla kadın yoksulluğunun nedenleri ve kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sebepleri saptanmaya çalışılmaktadır. Yoksulluğun kadınlaşması kavramı, Goldberg ve Kremen’in belirttikleri gibi (1990: 2-3), kendilerini ve ailelerini geçindirmek zorunda olan kadınların bütün yoksullar içinde çoğunluğu oluşturduklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca, bu kavramla çalışıyor olsalar bile kadınların yoksul durumda kaldıkları vurgulan-

maktadır. Dünyanın birçok yerinde, özellikle Sen'in (2004: 142) aşırı yoksulluğun en fazla yoğunlaştığı bölgeler olarak gösterdiği Güney Asya ve Aşağı Sahra Afrikası'nda, en yoksul olanlar ve yoksul kesimlerde çoğunluğu oluşturanlar kadınlardır. Cohen de (2000: 16), dünyadaki en yoksul insanın mutlaka bir kadın olduğunu ve bunun da muhtemelen Afrikalı köylülerden biri olduğunu belirtmektedir.

Yoksulluğun kadınlaşmasıyla ilgili önemli araştırmalar yapılmasına rağmen, Kim ve Choi'ye göre (2010), hangi kadınların bu kapsama girdiği henüz netleşmiş değildir. Kim ve Choi, sadece hane reisi ve bekâr olan kadınların değil, aynı zamanda yoksul hanelerdeki evli kadınların da bu kapsama girebileceğini belirtmektedirler. Çünkü onlara göre, hem evli hem de bekâr anneler kadın yoksulluğunda önemli bir inceleme konusu oluşturmaktadır. Kim ve Choi'ye göre (2010), yoksulluğun kadınlaşmasıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise, bu olgunun statik bir durum olarak değil dinamik bir süreç olarak anlaşılması gerektiğidir.

Yoksulluğun kadınlaşması, Rahnemâya (2009: 257) göre, modernize yoksulluğun ikincil görüngüsüdür. Yoksulluğu modernlik ve ekonomikleşmiş sistemler bağlamında ele alan ve günümüzdeki yoksulluğun yaşanabilir bir hayatı mümkün kılmaktan uzak kaldığını ve bir sefalet halini aldığını belirten Rahnema (2009: 257-265), kadınların eski geçim ekonomilerindeki üretken konumlarını yitirdiklerini ve günümüzde sadece ekonomik bir değer olarak görüldüklerini ifade etmektedir. Rahnema (2009: 263) ayrıca, dünyadaki en zenginlerle en yoksullar arasında derinleşen uçurumun kadınların kendi aralarında da meydana gelmekte olduğunu vurgulamaktadır. Zenginlikle sefaletin aynı dönemde birlikte artıyor olması, Rahnemâya şu soruyu sordurtmuştur: "Kadınlar bugün tarihte görülmemiş bir biçimde hukuksal, ekonomik ve toplumsal haklardan yararlanırken, dünyada kadın sefaletinin genelleşiyor olması nasıl bir paradoks?" (Rahnema: 2009: 261-262).

Dünyadaki yoksulların %70'ini ve okuryazar olmayanların üçte ikisini oluşturan kadınlar (Kloby, 2005: 227), erkeklerle kıyaslandığında yoksullaşma riskiyle daha fazla yüzleşmekte ve yoksulluğu daha yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşların verilerine göre, dünya genelinde yoksul kadınların sayısında artış gözlenmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler 1996 raporuna göre, yoksulluk kırsal kesimdeki erkekler arasında son yirmi yılda %30 artarken, kadınlar arasında %48 oranında artmıştır. Aynı rapora göre, çoğunluğu kadın ve gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere, bir milyardan fazla kişi kabul edilemez yoksulluk koşullarında yaşamaktadır (Moghadam, 2005: 2). Konuya toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bağlamında yaklaşan Ecevit de (2003: 83-86), kadınların hane reisliği, toprak sahipliği, mülkleri yönetme ve iş kurma gibi konularda erkeklerle eşit bir konumda olmadığını belirtmektedir. Ecevit'in bildirdiğine göre, 80 ülkede 871 siyasi partinin %67'sinde yönetim düzeyinde (parti başkanı, parti sözcüsü vb.) kadın bulunmamakta; 1999 verilerine göre sadece 16 ülkenin meclisinde kadınların oranı %25'in üzerinde, Avrupa Birliği parlamentosunda ise bu oran %30'dur. Tüm dünyadaki bakanların sadece %8'i kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar dünyadaki toplam işgücünün 2/3'ü oluşturdukları, günlük çalışma süreleri bakımından erkeklerden %25 daha fazla çalıştıkları ve dünyadaki toplam gıdanın yarısını ürettikleri halde, gelirleri dünya gelirinin yalnızca %10'u kadardır.

Kadın yoksulluğunun bir dünya sorunu haline geldiğini vurgulayan Ecevit (2003: 85), kadınların aleyhine olan yukarıdaki rakamların toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin Türkiye'de de görüldüğünü ifade eden Ecevit (2003: 86), toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve bunun sonucu olarak kadınların ücret karşılığı olmayan işler yapmaları, onları ekonomik ve sosyal olarak güvensizliğe ittiğini belirtmektedir. Ecevit bu durumun ayrıca,

kadınları hem kronik yoksulluğa hem de kişisel, sosyal ve ekonomik krizlerden doğan “geçici/süreli” yoksulluğa karşı korumasız bıraktığını ifade etmektedir. Birçok ülkede yoksulluğa karşı korunaklı bir sistemden ve toplumsal çevreden yoksun olan kadınlar, fuhuş gibi illegal sektörlere girmek zorunda kalmaktadırlar. Doğu Asya ülkelerindeki kadın ticaretinin artmasında yoksulluk önemli bir neden olarak görülmektedir. Bununla birlikte, fuhuş ve kadın ticaretindeki artış, sadece belli bir bölgeyle sınırlı değildir. Bugün dünyanın birçok yerinde kadın ticareti önemli bir sektör haline gelmiştir. Örneğin, UNDP 2000 yılı raporuna göre, bir milyon 250 bin kadın ve kızın para karşılığı satıldığı tahmin edilmektedir (Cole, 2002: 33).

Yoksulluğun kadınlar üzerindeki etkisinde görülen artış, uluslararası yoksullukla mücadele programlarında da gündeme gelmektedir. Örneğin, Eylül 2000’de toplanan Milenyum Zirvesi’nde alınan “Bin Yıl Kalkınma Hedefleri” kararlarında yoksulluğun 2015 yılına kadar yarı yarıya indirilmesi birinci hedef, kadınların güçlendirilmesi ise üçüncü hedef olarak belirlenmişti. “Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak” olarak saptanan üçüncü hedefte, tercihen 2005 yılına kadar ilk ve orta öğretimdeki, 2015 yılına kadar ise her türlü cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmanın gerekliliğine vurgu yapılmıştı. Kalkınma Hedefleri’nin beşinci sırasında ise “anne sağlığını iyileştirmek” yer almıştı. Bu hedefle de 1990 ve 2015 yılları arasındaki anne ölümlerinin dörtte üç oranında azaltılması öngörülmüştü (<http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=248>). Görüldüğü üzere, dünyanın en büyük uluslararası kuruluşu olan Birleşmiş Milletler’in yayımladığı ve sekiz temel hedeften oluşan “Bin Yıl Kalkınma Hedefleri”nin iki tanesi doğrudan kadınlarla ilgilidir. Dolayısıyla, yoksullukla mücadele programlarında kadın yoksulluğunu önlemeye yönelik olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine büyük önem vermek gerekmektedir.

“Çalışan Yoksullar” Olarak Kadınlar

Yoksulluğun kadınlar üzerindeki etkisi, kadınlara bir tercih hakkı tanımadan onları zor şartlar

altında ve karın tokluğuna çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Çalışmanın varoluşsallıkla ve geçim ile olan bağlantısının koptuğu günümüzde, çalışanlardan oluşan büyük bir yoksul kitlesi ortaya çıkmıştır. İstihdam edildikleri halde, yoksulluk sınırının altında kalan işçileri anlatmak üzere (Cohen, 2000: 61) “çalışan yoksullar” terimi üretildi. Çalışan yoksullara işçilerin yanı sıra, yarım gün çalışanlar, düzensiz çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlar da girmektedir. Bugün atölyelerde ve evlerde parça başı iş yapan, pamuk ve pirinç tarlalarında mevsimlik işçi olarak çalışan, tarım sektöründe ücretsiz aile işçiliği yapan ve enformel sektörün değişik iş kollarında düşük ücretlerle çalışmak zorunda olan kadınlar, çalışan yoksullar bağlamında değerlendirilebilir. Başta eğitim düşüklüğü olmak üzere, kadınlarda görülen çeşitli mahrumiyetler, kadınları zor şartlar altında çalışmaya itmektedir. Çünkü kentsel ortamlarda daha görünür olduğu üzere, çalışmak zorunda olan kadınların çoğu enformel sektörde istihdam edilmektedir. Kadınların eğitim düzeyinin erkeklerle göre düşük olması, ticaret hakkında fazla bilgi sahibi olmamaları ve ev içi sorumlulukların çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmesi kadınların iş olanaklarını kısıtlayan etmenlerdir (Ersoy ve Şengül, 2002: 65).

Küresel ekonominin esnek (postfordist) yapısı ve teknolojik gelişmelerin insan işgücü üzerindeki olumsuz etkileri, emek yoğun işlerde bir düşüşe neden olmaktadır. Emeğe dayalı işlerin az olduğu, buna karşı işgücü talebinin çok olduğu durumlarda, ücretlerde bir düşüş meydana gelmektedir. Böyle durumlarda ise dezavantajlı konumda olanların (örneğin kadınların) emekleri ve vücutları sömürülmeye daha fazla maruz kalmaktadır. Her türlü sömürüye açık olan bu dezavantajlı gruplar, aynı zamanda herhangi bir sosyal güvenceleri olmaksızın kötü koşullarda çalıştırılmaktadırlar. “Açlıktan kıvrılarak özgür olmak” ile “karnı tok, ama köle olmak” (Bales, 2002: 218) arasındaki çelişkide yaşamalarını sürdürmek zorunda kalan yoksul kadınlar ise, genellikle tercihlerini ikinci seçenekten yana kullanılmaktadırlar.

Yoksulluğun küresel bir boyut kazandığı ve Yunus' un (2003: 122) deyişiyle giderek kronik bir hastalığa dönüştüğü bu küresel çağda, meydana gelen küresel ekonomik ve mali krizlerden, şiddet, terör, iç çatışma ve savaş koşullarından da en çok etkilenenler yine kadın ve çocuklardır. Düşük ücretler, fuhuş, boşanma ve namus/töre cinayetleri gibi sorunlar böyle ortamlarda daha da artmaktadır. Yoksulluğun yoğun bir şekilde görüldüğü Afrika ve Asya kıtalarındaki ülkelerde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin, Nikaragua'da "kadınlara, onların işini almak için 200 kişinin sırada beklediği söyleniyor. Patronlar kadınlara 'sana ihtiyacım yok, benim için bir hiçsin, pislik kadar kıymetin yok' diyorlar ve aslında şunu söylüyorlar: 'Git kendine mini bir etek bul çünkü buradan ayrılırsan sokakta fahişelik yaparsın'" (Kernaghan, 2004: 170).

Aynı şekilde, nüfusun büyük çoğunluğu yoksul olan Hindistan'da da benzer bir manzara görülmektedir. Küreselleşmenin etkilerini önemli oranda hissedilen Hindistan, yoksullar, özellikle yoksul kadınlar için bir işsizlik, ruhsal bunalım ve şiddet/suç ülkesi haline gelmiş durumda. Bu, büyük ölçüde küresel sermayenin etkisiyle yerli tarım ve ziraat alanlarında meydana gelen değişikliklerden ve istihdamın giderek düşmesinden kaynaklanmaktadır. Shiva'nın (2004: 155) belirttiği gibi "...büyük şirket ziraatının ve küreselleşmenin, tarımı ve ziraatı yok ettiği yerde istihdam çöküyor, fahişeliğin patlamasıyla karşı karşıya kalıyoruz. Kadınlar hayatta kalabilmek için bedenlerini satıyorlar. Fahişelikteki artış, kadınların tercihi değil. Küreselleşme güçleri tarafından itildikleri derin yoksulluk sonucunda gerçekleşiyor."

Yoksul kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar, hem onların yetersizliklerinden hem de mevcut sistemlerin sosyo-ekonomik yapılarından kaynaklanmaktadır. Aslında, çeşitli mahrumiyetleri içeren kadınların yetersizlikleri, kişisel tercihlerin sonucu olarak meydana gelmemektedir. Örneğin, okuma-yazma bilmeyen bir kadın, okula gönderilmeyen bir kız çocuğu, aynı işi yaptığı halde erkelerden daha düşük ücret alan bir genç kadı-

nın durumuna bakıldığında, bu durumların kişisel tercihler sonucu ortaya çıkmadığı görülmektedir. Kadınların bu tür olumsuz durumları yaşamaları, büyük ölçüde geleneksel ya da mevcut toplumsal yapılarla ilgilidir. Okuma-yazma bilmeyen kadın, okuması muhtemelen ailesi ve toplumsal çevresi tarafından engellendiği için bu mahrumiyeti yaşamaktadır. Etkilerini sonraki yaşamında görecektir olan okula gönderilmeyen kız çocuğu, muhtemelen ailevi ya da sosyo-ekonomik nedenlerden ötürü okuma hakkından mahrum kalmıştır. Aynı işi yaptığı halde toplumsal cinsiyet ayrımcılığına uğrayan kadın, muhtemelen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kabul gören toplumsal normların ve kuralların kurbanı olmuştur. Bu yüzden, Şenses'in (2006: 210) belirttiği gibi, çeşitli mahrumiyetler çerçevesinde sürüp giden bir yoksulluk döngüsü oluşmuştur.

Bangladeş'te hiçbir şeyi olmayan yoksullara, özellikle yoksul kadınlara yönelik bir mikrokredi hareketini başlatan Muhammed Yunus da (2003: 261), yoksulluğun yoksullar tarafından değil, toplumsal yapılar ve toplumun izlediği politikalar tarafından yaratıldığını ifade etmektedir. Yunus, "yapıyı değiştirirseniz, yoksulların da yaşamlarını değiştirdiğini görürsünüz" demektedir. Yoksul kadınların müthiş bir beceri ve sorumluluk anlayışına sahip olduklarını keşfeden Yunus, bu insanlara eşit fırsatlar tanınsa ve bir umut verilse, onların insan onuruna yakışır bir yaşamı elde edeceklerine inandığını belirtmektedir. Kendi hareketini de bu şekilde tarif etmektedir. "Bu hareket, herkesin potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesine yardımcı olmakla ilgilidir. Nakit sermayeyle değil, ama insan sermayesiyle ilgilidir. İnsanların düşlerinin zincirlerini çözmeye, yeryüzündeki en yoksul ve en umutsuz insanın bile hayatlarına vakar, saygınlık, anlam katabilmesine yarayan bir araçtır" (Yunus, 2003: 335).

Ancak, mikrokredi vb. uygulamalarla kadın yoksulluğunu ortadan kaldırmak için yapılan bütün çabalara rağmen, yoksullukla beraber kadın yoksulluğunda da bir artış gözlenmektedir. Birleşmiş Milletlere göre sadece 2008 ekonomik krizinden son-

ra, çoğu kadın ve çocuk olmak üzere, yaklaşık 200 milyon insan yoksul duruma düşmüştür. Yoksulluk, her ne kadar Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarca 21. yüzyılın “en büyük meydan okuyuşu” olarak gösterilse de (Kacowicz, 2001: 4; 2006: 2) ve “yoksullukla mücadele” Birleşmiş Milletlerce “Hayırseverlik Değil Yüklümlülük” olarak ilan edilse de, aradan geçen yıllar öngörülen Kalkınma Hedefleri’nin gerçekleşmekten uzak olduğunu göstermiştir. Bu da, yoksullukla mücadelede yeni politikaların oluşturulması ve kadın yoksulluğu gibi konulara özel önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kadın Yoksulluğunun Nedenleri

Yoksullukla kadın arasındaki ilişki ve kadın yoksulluğunun nedenleri toplumdan topluma, aynı toplum içinde kentten kente ve kentle kır arasında ve zaman içerisinde değişmekle beraber, bazı ortak nedenlerden söz edilebilir. Örneğin, Moghadam’a göre kadınların erkeklere göre daha fazla yoksul olması ve yoksulluğun kadınlaşmasının üç temel sebebi vardır. Bunlar: 1) hak ve yeteneklerde kadınların dezavantajlı bir konumda olmaları; 2) kadınların ağır çalışma koşulları ve düşük ücretleri; 3) kültürel, yasal maniler ve işgücü piyasası engelleri yüzünden sosyo-ekonomik hareketlilik üzerindeki sınırlamalardır (Chant, 2003: 6).

Goldberg ve Kremen ise (1990: 6-7), yoksulluğun kadınlaşmasına etki eden dört genel faktör üzerinde durmaktadırlar. Bunlar: a) özellikle renkli ve alt sınıftaki kadınların ayrımcılığa maruz kaldığı işgücü, part-time istihdam, kadın ücretlerinin erkeklere göre oranı ve cinsiyet ayrımcılığı gibi konuları içeren *iş piyasası faktörleri*; b) kadınlara yasal yolla eşit ödemeler getiren, kadınların ekonomik fırsatlarını artıran veya ekonomik eşitsizliklerini gideren *kadınların eşit çalışmasını geliştirmeye yönelik politikalar*; c) herkese, özellikle kadınlara ve ailelerine katkı sağlayan *sosyal refah yardımları veya hükümet gelir transferleri*; d) boşanma, yeniden evlenme ve bekâr annelik ile ilgili *demografik faktörler*. Bütün

bu faktörlere bakıldığında, ön plana çıkan ve hemen hemen bütün ülkelerde görülen bazı ortak nedenlerden söz etmek mümkündür. Buradan hareketle aşağıda kadın yoksulluğunu açıklayan bazı etmenler üzerinde durulacaktır.

1. Ayrımcılık: Ayrımcılık, genel olarak iki biçimde ortaya çıkmaktadır: a) etnik/ırk, b) toplumsal cinsiyet. *Etnik/ırk* temelli ayrımcılık, başta siyah ve beyaz ırklar arasında olmak üzere, en çok Amerika’da görülmüştür. Ancak, bu ayrımcılık günümüzde sadece Amerika ile sınırlı ve yalnızca siyah ve beyaz ırklarla ilgili değildir. Bugün birçok ülkede ırk ve etnisiteye dayalı ayrımcılıklar yaşanmaktadır. Yoksulların çoğunun ayrımcılığa maruz kalan kesimlerden oluşması tesadüfi değildir. Örneğin, Goldberg ve Kremen’in belirttikleri gibi (1990: 7), Amerika’daki yoksul kadınların büyük çoğunluğunu renkli ve Hispanik kökenliler oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Türkiye’de de derin yoksulluk içinde yaşayanlar (Türkiye’de en yoksul 21 kentin hepsi de Kürt kökenli vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer almaktadır) ve okuma-yazma oranı en düşük olanlar Kürt kökenlilerdir. Türkiye’nin Diyarbakır gibi büyük bir şehrinde okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı %80 civarındadır (Ersoy ve Şengül, 2002: 16). Aynı şekilde, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan gibi diğer Asya ülkelerinde de yoksul tabakada okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı %85 civarındadır (Yunus, 2003: 109). Bu küreselleşme çağında, iletişim araçlarının oldukça yaygın olduğu bir dönemde, temel eğitim gibi haklardan mahrum kalmak, mahrumiyetlerin modern zamanlarda bile sürmekte olduğunun bir göstergesidir.

Toplumsal cinsiyet temelli, yani kadın-erkek eşitsizliğine dayanan ayrımcılık ise hemen hemen her toplumda görülmektedir. 2001 UNDP’ye göre toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bütün ülkelerde görülmekte; ancak ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Şenses, 2006: 174). Batı Avrupa ve Amerika gibi dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bile bu ayrımcılığa rastlanılmaktadır. 8 Mart Dünya Ka-

dınlar Günü münasebetiyle TRT 2'de (09.03.2009) yayınlanan "daha az ücret, daha az yöneticilik, daha az kariyer" başlıklı haberde, kadın-erkek eşitsizliğinin, gelişmiş ülkeler dâhil, bütün dünyada hâlâ mevcut olduğu belirtilmektedir. Haberde, yönetici konumunda bulunan kadınların oranının çok düşük olduğu, yönetici konumunda bulunsalar bile, kadınların erkeklere oranla daha az ücret aldıkları ve daha az kariyer şansına sahip oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca, Avrupa ülkelerinde bile yönetici konumunda bulunan kadınların oranının sadece %8 gibi çok düşük bir seviyede bulunduğu vurgulanmaktadır. Haber, kadın-erkek eşitsizliğinin nedeni olarak kadınların %40'nın yarım gün çalışması, bir kısmının çocuk sahibi olması ve işgücünde daha az verimli olmaları gibi etmenleri göstermektedir.

İster işe alınmada, ister verilen ücrette, ister yöneticilik konumunda ve isterse kariyer sahipliğine ulaşma şansında olsun, erkeklerin kadınlar karşısında genellikle daha ön sırada yer aldıkları ve daha ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları görülmektedir. İşgücü piyasalarında kadınlara yönelik ayrımcılık iki biçim almaktadır: "Bunlardan birincisi, aynı işi yaptıkları halde düşük ücret almalarına yol açan doğrudan ayrımcılık, diğeri ise kadınların daha düşük verimlilik ve ücret düzeyinde işlerde yoğunlaşmalarına yol açan dolaylı ayrımcılıktır" (Şenses, 2006: 177). Yine, ülkeden ülkeye ve ülkelerin kendi içlerinde değişiklik gösteren sosyal ve kültürel normlar da kadınların işgücüne katılımlarını engellemekte ve kısıtlamaktadır (Şenses, 2006: 177).

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri toplumda değişik şekillerde tezahür etmektedir. Bu eşitsizliklerin, sadece bir alanda değil, birçok alanda yansımaları görülmektedir. Şenses'in (2006: 175) belirttiği gibi, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yoksulluğa ekonomik kaynaklara ve eğitim olanaklarına erişim ve işgücü piyasaları konumu yoluyla yansımaktadır. Ayrıca, bu ayrımcılığın derin kültürel kökenleri de bulunmaktadır. Örneğin, din ve geleneklerden beslenen kültürel değerlere ve toplumsal yapılara sahip olan birçok azgelişmiş Asya ve Afrika ülkesinde kız çocuklarının okur-yazarlık oranları ve eğitim seviyeleri erkek çocuklara göre çok daha düşüktür. Bu ülkelerde kız çocukları, daha doğar doğmaz dezavantajlı bir konuma girmektedirler. İşin acı tarafı bu dezavantajlı konumlarının hayatları boyunca devam ediyor olmasıdır. Ne kendileri içinde buldukları dezavantajlı konumu değiştirme gücüne sahiptirler, ne de içinde yaşamlarını sürdürdükleri toplumsal yapıları onlara kendi hayatlarını değiştirebilecek bir şans ve fırsat sunmaktadır. Doğumla başlayan dezavantajlı konum, bir ömür boyu devam etmekte ve ölümle sona ermektedir. Geride kalanlara bırakılan tek miras ise içerisinde çileler barındıran bir ümittir.

2. Hane İçindeki Eşitsizlikler: Günümüzde bir çekirdek aile, anne-baba ve bekâr çocuklardan meydana gelmektedir. Bu durumda hane içindeki eşitsizliklerde daha çok anne-babanın konumu ve çocukların cinsiyetiyle ilgili olmaktadır. Moghadam'ın (2005: 13-18) belirttiği gibi hane içindeki eşitsizlikler, erkeklere ve kadınlara verilen değer, çocukların hane gelirine katkıları, kızların eğitimi ve doğurganlığıyla yakından ilişkilidir. Anne-babanın konumu ele alırsak şu tip durumlar ortaya çıkmaktadır.

a) Eğer anne çalışmıyorsa, haneye giren gelir üzerinde bir tasarruf hakkından mahrum kalmakta; çalıştığı zaman da koca veya erkek evlatlar tarafından gelirine el konulmaktadır. Bazı durumlarda ise bizzat annenin kendisi kazancını hane erkeğine vermektedir. Bu konuda herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa, bundan en kötü biçimde etkilenen yine kadındır. Çünkü, böyle durumlarda, fiziksel şiddete uğrayanlar, terk ve boşanma riskiyle karşılaşanlar, çocuklarından uzaklaşma veya onları kaybetme tehlikesiyle yüzleşenler hep kadınlardır. Ancak, kadının hane içinde ekonomik bir güvenceye sahip olması ve kendisinin ve çocuklarının yaşamlarını idame ettirmek için bir erkeğe ihtiyaç duymaması, boşanmaların artmasına da neden olabilmekte (zira birçok gelişmiş ülkede bu durum gözlenmiştir); boşanmaların olmadığı durumlarda ise, kadının hane içindeki konumunda herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir. Kadının ekonomik ge-

tirisi hane içinde kendisine avantajlar sağlamadığı taktirde, işi daha da ağırlaşmaktadır. Zira dışarıdaki çalışmaya ek olarak bir de ev işlerini yapmakta ve çocukların bakımıyla uğraşmaktadır.

b) Eğer hanede erkek egemenliği söz konusuysa, kadınlara çocuk yetiştirme ve ev temizlik işleri gibi görevleri yerine getirmek düşmektedir. Bazı toplumlarda dinsel inançlar ve kültürel değerlerden dolayı kadınların çalışması hoş karşılanmadığı için kadınların hanenin gelirine katkı sağlama imkânları ortadan kalkmaktadır. Bu durum, kadın yoksulluğunu doğrudan etkilemese de, hanenin yoksulluğunu dolaylı biçimde etkileyebilir. Hane erkeğinin iş bulmak için yurtiçi ve yurtdışına olan göç durumu ise hanehalkının diğer fertlerinin (kadınlar ve çocuklar) yoksullukla yüzleşmesinde doğrudan etkili olmaktadır. Birçok Azgelişmiş Üçüncü Dünya Ülkesi'nde kadınların iş tecrübeleri olmadığı için, erkeklerin maruz kaldığı ani hastalık, sakatlık/özür-lülük ve savaş gibi durumlarda, erkek işgücünden mahrum kalan reisi kadın olan hanehalkları kronik yoksullukla yüzleşmektedirler.

Aslında, bugün dünyadaki en kötü ve içinden çıkılmaz (kronik) yoksulluk, ne gecekondularda ne de sınıfaltı kesimlerin yoğunlaştığı kent merkezlerinde ve gettolarda yaşanmaktadır. Dayanılmaz yoksulluğa en fazla maruz kalanlar; savaşlarda, iç çatışmalarda ve terörde kocalarını ve erkek evlatlarını kaybeden ve her türlü hijyenden mahrum tek gözlü barakaların olduğu mülteci kamplarında çocuklarıyla birlikte hayatta kalma mücadelesi veren kadınlardır. Tamamen yardımlarla yaşamlarını sürdüren mülteci kamplarındaki bu çaresiz insanlar, aslında kendilerinin tercih etmedikleri bir hayatı yaşamaya zorlanmışlardır. Ne bir gelecek beklentileri ne de bir hayal dünyasına sahip olan bu insanların düştüğü durum göz önüne alındığında, Üçüncü Dünya'da dezavantajlı konumda bulunan kadınların derin yoksulluk riskiyle ne kadar iç içe yaşadıkları açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu yoksulluk riski, yakın geçmişte görüldüğü gibi günümüzde de yaşanmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar'da ve

Kafkasya'da, 21. yüzyılın başında ise Afganistan ve Irak'ta yaşananlar, kadın ve çocuklarla dolu trajik yoksulluk manzaralarını gözler önüne sermektedir.

Hanedeki çocukların cinsiyetleri bağlamında mesele ele alındığında, erkek çocukların kız çocuklarına göre daha ön planda tutulduğu görülmektedir. Erkek çocuklar, haneye gelir getirmede daha büyük bir potansiyele sahip ve bir bakıma hanenin kalıcı üyesi oldukları için kız çocuklarına nazaran, daha değerli görülmektedirler. Kız çocukları ise hanenin geçici üyeleri oldukları ve işgücüne katılma oranları erkek çocuklara göre daha düşük olduğu için ayrımcılığa çok daha fazla maruz kalmaktadırlar. Hane içinde çocuklar arasında görülen bu cinsiyet ayrımcılığı, eğitim ve kültürel faaliyetlere katılma gibi alanlarda da gözlenmektedir.

3. Düşük Ücretler: 1980'lerde uygulamaya konulan neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte ücretlerde büyük bir düşüş yaşandı. Sadece bu nedenden dolayı, mesela 1994'te çoğunluğu Rusya'da olmak üzere, Belarus, Litvanya ve Moldova'da 50 milyon yeni yoksulun ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Moghadam, 2005: 23). Özellikle, 1980'lerden itibaren artan küreselleşme söylemiyle birlikte neoliberal politikalarından hareketle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları aracılığıyla Üçüncü Dünya ve Latin Amerika ülkelerinde uygulanan istikrar ve yapısal uyum programlarıyla bu ülkelerdeki istihdam oranları düşmüş ve sanayileşme gerilemiş hatta durma noktasına gelmiş, buna karşılık yoksulluk oranında ise büyük artış görülmüştür (Davis, 2007: 184-191). "Yapısal uyum programları, uygulandığı birçok ülkede sanayileşme hedefinin rafa kaldırılmasına ve bunun da ötesinde, sanayisizleşme sürecine girilmesine ve sanayi istihdamında önemli düşüşlere yol açmıştır" (Şenses, 2006: 190).

Neoliberal ekonomi politikalarıyla küresel kapitalist ekonominin bütün dünyada yaygınlık kazanmasıyla ücretlerdeki düşüşler giderek artmıştır. Öyle ki, düşük ücretle çalışmak ile kölelik arasında bir fark kalmamış gibidir. Düşük ücretler sermaye

birikiminde önemli bir etken olduğu için küresel şirketler ve sermaye sahiplerinin çoğu bu yola başvurmaktadır. Kloby (2005: 43), bugünkü Amerikan servetlerinin çoğunun köklerinin önemli bir oranda düşük ücretlere dayandığını ifade etmektedir. Düşük ücretler o kadar caziptir ki, büyük uluslararası şirketler yatırım yapmak ve fabrika kurmak için düşük ücretli işgücünün yoğun olduğu yerleri (örneğin Çin ve Hindistan) tercih etmektedirler. Düşük ücretlerin çoğunda çalışan kadınlar olduğu için kadınların maruz kaldığı yoksulluk, kronik bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Kadınların düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmalarının çeşitli nedenleri vardır. Önemli bir nedeni, Davis'e göre (2007: 192), erkeklerin gerek formel gerekse de enformel sektörlerde çalışma imkânları bulamamalarıdır. Bu, hanehalkı içindeki diğer fertleri, özellikle kadınları, düşük ücretli, sağlıksız ve güvencesiz işlerde çalışmaya itmektir. "Sanayisizleşme ve erkeklerin çalıştığı resmi sektör işlerinin yok oluşu, çoğunlukla bunu izleyen erkek göçü, kadınları parça başı işçiliği, içki satıcılığı, işportacılık, piyango bileti satıcılığı, kuaförlük, dikiş makineciliği, temizlikçilik, bulaşıkçılık, domuz çobanlığı, bebek bakıcılığı, fahişelik gibi yeni geçim imkânları yaratmaya zorlamaktadır" (Davis, 2007: 192-193).

4. Yasal Eşitsizlikler: Kadın yoksulluğunun meydana gelmesinde ve devam etmesinde yasal kurallar da etkili olmaktadır. Kloby'nin de (2005: 218) belirttiği gibi, "Avrupa'da kapitalizmin ilk evrelerinde yoksulları, serserileri ve hırsızları cezalandıran yasalar gibi, bugünkü yasalar da halkın dikkatini iş yaratmak, yeterli maaş sağlamak ve iş kalitesini artırmak için insanları eğitmek konularında başarısız olan ekonomik sistem üzerinde değil de, yoksullar üzerinde toplayan bir ideolojiyi sürdürmek ve yoksulları cezalandırmak üzere tasarlanmıştır." Birçok ülkede erkek-kadın arasında, hukukî açıdan eşitlik bulunduğu hâlde, pratik hayatta bu eşitlik pek uygulanmamaktadır. Gerek işe alma konusunda olsun, gerekse verilen ücret meselesinde olsun kadın-

larla erkekler arasındaki eşitsizlikler hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Yasal kurallar bazen kadına yönelik şiddet ve suç unsurlarının artmasına da neden olmaktadır. Pakistan gibi aşiret/kabile yapılanmasının hala yoğun bir şekilde görüldüğü bazı Asya ülkelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin, Uluslararası Af Örgütüne göre Pakistan'da her gün ortalama iki kadın kocasının veya ailesinin namusuna gölge düşürdüğü gerekçesiyle öldürülmektedir. "Namus cinayeti, bir adamın karısından kurtulmasının en kolay yolu" (Hassan, 2004: 188) haline gelmiştir. Formel hukuk yapısının ulus devlet modeli içinde yaşayan bütün kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayamaması, yani kültürel farklılıkları ve bölgesel koşulları bütünüyle göz önünde bulunduramaması, farklı grupların kendi geleneksel kurallarına göre hareket etmelerini kolaylaştırmaktadır. Bugün hâlâ birçok Üçüncü Dünya Ülkesi'nde, formel hukuk muhtelif kesimlerce içselleştirilmediği için, insanlararası ilişkilerde geleneksel normlar ve değerler daha egemendir. Bu ülkelerdeki geleneksel yapılar ise, kadınların yoksullaşmasını ve dezavantajlı konumda bulunmasını doğrudan etkilemektedir.

5. Hane Reisinin Kadın Olması: Hane reisinin kadın olması, bunun bazı avantajları olsa da, haneyi genellikle olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılan araştırmalar, hane reisinin kadın olduğu ailelerin diğer ailelere göre yoksulluğa daha fazla maruz kaldıklarını göstermektedir. Örneğin, Moghadam'a göre (2005: 11), Avrupa refah devletlerinde bile yoksulluk, hane reisi erkek olan ailelere oranla kadın reisli ailelerde daha yüksektir. Hane reisinin kadın olduğu hanehalkları, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde de (özellikle kentsel alanlarda) yoksulluğun yoğun olduğu bir hanehalkı türüdür (Şenses, 2006: 139). Bunun yanı sıra, kadın yoksulluğunun artmasında, Amerika ve Avrupa'da 60 yaş ve üstü kadınların büyük oranı, kadınların daha uzun ömürlü olması, bekâr annelerin toplum tarafından kabul görmesi, kadınların ekonomik hayata girmeleri ve kendi evlerini kendilerinin oluşturması gibi etmenler de etkili olmaktadır (Moghadam, 2005: 10).

Kadın yoksulluğunun diğer nedenleri madde-ler hâlinde kısaca şöyle özetlenebilir (Moghadam, 2005: 5) :

- Nüfus artışı.
- Erkeklerin göçü.
- Artan sayıda aile parçalanması.
- Düşük verimlilik.
- Boşanma.
- 1980'lerin ekonomik durgunluğu (gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kriz ve yapısal uyum politikaları).
- Kadınların maruz kaldığı fiziksel ve psikolojik şiddet.

Yoksul Kadınlar ve Evleri

Yoksul kadınlar, mahrumiyetlerinin ve dezavantajlı konumlarının acılarını en çok yaşadıkları evlerde ve toplumsal yaşam alanlarında hissetmektedirler. Kentsel ortamlarda hayat yoksullar için gerçekten çok zordur; fakat kadınlar söz konusu olunca, bu zorluk ikiye katlanmaktadır. Evi geçindirme, çocukların bakımı ve eğitimi, sağlık sorunlarını tedavi etme, gündelik hayatın değişik etkinliklerine katılma gibi hususlarda, yoksul kadınlar birçok güçlükle karşılaşmaktadırlar. Hanehalkı fertlerinin evle olan ilişkileri, ülkeden ülkeye ve aynı ülke içinde farklı sınıfsal ve kültürel gruplar arasında değişmekle beraber, hâlâ kadın merkezlidir. Yoksulluk söz konusu olunca, bu merkezilik daha da belirginleşmektedir. Yoksulluk, nasıl ki gecekondu ve kenar mahalleler gibi belirli mekânlarda yoğunlaşmaktadır; öyle de, hanehalkı içinde de belirli bir toplumsal cinsiyet (kadınlar) üzerinde yoğunluk göstermektedir. Yoksul kesimlerde kadınlar adeta evle özdeşleşmiş gibidirler. Gün boyu evle iç içe olan, yaşama alanı bir bakıma evden ibaret olan kadındır. Sanki yoksulun evi “kadının mahkûmiyet alanı” olmuştur (Ocak, 2007: 144).

Çalışma hayatı ve kadın-erkek rolleriyle ilgili geleneksel anlayış, yoksul kesimlerde oldukça yaygındır. Erkek evin reisidir ve ailenin geçimini sağ-

lama rolünü üstlenmiştir. Çalışan ve iş gücü sahibi olduğu için, dışarıyla ilişkili olan erkektir. İşsizlik durumlarında bile evde oturmak erkeklere yakışan bir davranış değildir. Bunu ne erkek gururuna yedirir, ne hane kadını hoş karşılar, ne de toplum onaylar. Çünkü evde oturmak kadınlara özgü bir davranıştır. Ev temizlik işlerini yapan, yemekleri pişiren ve çocukların bakımını üstlenen kadındır. Ne var ki, bu anlayış, özellikle kentlerde, giderek yok olmaktadır. Çünkü açlık boyutunu alan bir yoksulluk karşısında, erkeklerin çalışmadığı durumlarda kadınların dışarı çıkmaları ve çalışmak zorunda kalmaları bir zorunluluk halini almıştır. Bu da, yani hane erkeğinin dışındaki hane fertlerinin çalışmaya başlamaları, yoksullukla baş etmenin bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun olumsuz yansımaları da bulunmaktadır. Örneğin, hanedeki kadın ve çocukların çalışmaya başlamalarıyla işsiz olan erkekler hane reisliği konumunu yitirmekte, bu da onların evlerini terk etmelerine neden olmaktadır. Son yıllarda bu olaylarda görülen artışın önemli bir nedeni, hane reisliği bağlamında, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değişmeye başlamasıdır. Dolayısıyla, evin çalışan ve hane reisi konumuna gelen kadın için, bir mahkûmiyet alanı olduğu görüşü giderek geçerliliğini yitirmektedir.

Zira okur-yazar olmama gibi durumlardan dolayı yoksul kadınların çoğunun yaşamı evlerinde geçse de, hem geçinme sıkıntısı gibi nesnel koşullar, hem de yardım kuruluşlarına başvurmak gibi durumlar, kadınları evlerinden dışarı çıkmaya zorlamaktadır. Çünkü evdeki yoksulluk sıkıntılarını en çok maruz kalanlar ve yoksulluğun yükünü en fazla çekenler kadınlardır. “...kadınlar ailenin geçiminden sorumlu olmasalar da, geçinememenin yükünü en çok onlar taşımaktadır. Çocukları doyuramamak, evi yaşanır halde tutamamak, onların hayatını ağırlaştırmaktadır” (Bora, 2007: 108). Günümüzde acımasız kent koşullarında yaşanan yoksulluk halleri, geleneksel yapıyı etkileyerek dönüşüme uğratmakta ve bir nevi eve hapsolunan kadınları dışarı çıkmaya zorlamaktadır.

Ayrıca, kadınlar yoksullukla başa çıkmak için hem evde hem de ev dışında çeşitli geçinme stratejileri geliştirmişlerdir. “Kadın, ev dışında ya da içinde herhangi bir işe girerek, doğrudan maddi bir kaynak yaratabileceği gibi, hanenin gündelik yeniden üretimi için gereken ev içi işlerini yaparak, ev içi üretimde bulunarak, çocukları yetiştirerek, toplumsal ilişki ağlarında etkin biçimde yer alarak, haneye yeni kaynaklar yaratır ya da varolan kaynakları daha etkin kullanarak, vazgeçilmez ve çok önemli strateji alanları açar” (Ersoy ve Şengül, 2000: 115). Ancak, kadınların ev dışında yaptığı işler, ev içinde yaptıkları işlerden pek farklı değildir. Dışarıda çalışan yoksul kadınların çoğu ev temizliği ve çocuk, yaşlı ve hasta bakıcılığı gibi alışıktığı işleri yapmakta, enformel sektörde vasıfsız ve kadına özgü denilen işlerde çalışmaktadır. Pek azı beceri gerektiren işlerde çalışmaktadır. Bununla birlikte, dışarı çıkmak kadınlara yine de önemli şeyler kazandırmaktadır. Farklı toplumsal çevrede bulunmaları, farklı toplumsal ilişki ağları içine girmeleri, yardım için değişik resmi ve sivil kurum ve kuruluşları gezmeleri, zengin yoksul ayrımını ve mekân farklılıklarını kendi gözleriyle görmeleri, kadınlara yoksulluktan kurtulmak için toplumsal hayata dair önemli şeyler öğretmiştir. En azından yoksulluğu bir kader olarak görmemeye ve yoksulluktan kurtulmanın mümkün olduğuna inanmaya başlamışlardır.

Ne var ki, dışarı çıkmanın ve dışarıyı görmenin olumsuz yönleri de vardır. Dışarıyla içerideki (evdeki) çelişkiler, aile içinde huzursuzluklara ve tartışmalara, boşanmalara, psikolojik sorunlara ve kadına yönelik şiddetin artmasına neden olabilmektedir. İnsanın yaşamak istediği hayat ile gerçek yaşamda yaşamış olduğu hayat arasında her zaman bir çelişki, bir uçurum vardır. Bu belki hayatın diyalektik yapısından kaynaklanmaktadır; ama ideal ile gerçek arasındaki uçurum dengede tutulmadığı zaman veya her iki alanın sınırları birbiriyle karıştırıldığı vakit, çatışma ve sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Yoksulların çoğu, yaşadığı evin sahibi olmadığı için evine ve ev ortamına fazla özen göstermemek-

tedir. Birkaç istisna hariç, çoğu evde düzensizlik, dağınıklık ve hijyensizlik hâkimdir. Çoğu kadın yaşadığı evin kaç odadan ibaret olduğundan bile haberdar değildir. Aynı şekilde, doğum tarihini, eşinin yaşını, çocuklarının kaçınıcı sınıfa gittiğini bilmeyen birçok yoksul kadın bulunmaktadır. Bunu bütünüyle yoksulluğun ağır yaşam koşullarıyla izah etmek mümkün değildir. Yaşam koşulları ne kadar ağır olursa olsun, insandaki akli muhakeme yeteneği, sorumluluk bilinci ve vicdani hisler kaybolmaz. Dolayısıyla, yoksulların ev durumları da temel kabiliyetlerin varlığı ve yokluğuyla yakından ilişkilidir. Temel kabiliyetlerden mahrumiyet dediğimiz şey, yoksulların evlerinde de tezahür etmektedir.

Yoksul Kadınlar ve Onurları

Yoksulluk, insanlardaki onur duygularını da zedelemiştir. Özellikle, sosyal yardımlardan yararlanmak için insanların kendilerini yoksul göstermeye çalışmaları ve bu iş için de en çok kadınların kullanılması, insanları giderek onursuzlaştırmakta, kadınları ise annelik statülerinden uzaklaştırmaktadır. Erkeğin erkeklik onuruna zarar gelmemesi için bir kadının annelik onuru ayaklar altına alınmaktadır. Erkek evde oturup yardım için eşini çeşitli kuruluşlara göndermekte ve onun kadınlık statüsünden yararlanma yoluna gitmekte; kadın ise, özellikle çocukları için, kapı kapı resmi ve sivil/gönüllü yardım kuruluşlarını dolaşmakta, biraz ihtiyaçtan dolayı biraz da açgözlülükle hırsıyla bir şeyler istemekte, onur kırıcı da olsa her türlü fedakârlığı yapmak zorunda kalmaktadır. Aç kalmak mı daha büyük bir sorundur, yoksa onurundan taviz vermek mi? Bununla birlikte, bütün kadınları aynı kategoride görmek doğru değildir. Yardım almamak için zor koşullarda çalışmayı tercih eden ve hallerine razı olan kadınlar olduğu gibi, yardım almak için her türlü yola başvuran ve sosyal yardımlarla geçinmeyi adet edinen kadınlar ve aileler de bulunmaktadır. Yapılan birçok araştırma sosyal yardımlardan yararlanmak için çeşitli kurumlara başvuranların çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu ortaya koymuştur. Bu bile başlı başına büyük bir sorundur. Cinsler arasındaki

adaletsizlik burada da kendini göstermektedir. Zira öyle görünüyor ki, erkeğin onuru kadının onurundan daha üstün görülmekte, gerektiğinde kadının onurunun feda edilmesi uygun karşılanmaktadır. Oysa bir annenin onurunun zedelenmeye maruz kalması, insanın varoluşsallığının temel değerlerinden uzaklaştığının bir göstergesidir. Bu da mevcut sistem(ler)in kadına ne kadar değer verdiğini açıkça göstermektedir.

Onurdaki zedelenmenin yanı sıra yoksulluk, insanlarda bir bedavacılık ve tembellik durumunu da meydana getirmiştir. Batı Avrupa'daki işsizlik sigortası gibi insanları ataletle iten bazı durumlar vardır. Bunların başında, özellikle az gelişmiş ülkelerde, sosyal yardımlar gelmektedir. Amerika gibi gelişmiş ülkelerde bile sosyal yardımlar, başta kadınlar olmak üzere yoksulları daha yoksul, çaresiz ve zararlı bir hale getirmiştir (Drucker, 2000: 71). Bazı durumlarda işsizlik bahane edilerek devletin ve bazı sosyal yardımlaşma vakıf ve derneklerin yardımlarıyla geçinmek adet hâline gelmeye başlamıştır. Buda'nın üç zehirden biri olarak gösterdiği açgözlülük (Ahmed, 2008: 20), toplumda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Maalesef bazı zenginlerde görülen açgözlülük yoksullara da sirayet etmiştir.

Zenginlik gibi yoksulluğun da kuralları değişmeye yüz tutmuş, adına "kuralsız yoksulluk" denilen (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003) yeni bir yoksulluk türü ufukta görünür olmuştur. Yeni yoksulluk ve buna bağlı olarak yeni yoksullar ortaya çıkmıştır. Eskinin kanaatkâr yoksul tipinin yerini hiçbir ahlaki değere değer vermeyen ve sahip olduğu her türlü değeri feda etmeye hazır yeni yoksul tipi almıştır. Her ne kadar bütün yoksulları bu kategoride görmek doğru değilse de, yoksulluğun akış mecrası bu yönde hareket etmektedir. Böyle bir yoksulluk manzarasında hangi onurdan söz edilebilir veya hangi annelik statüsünden bahsedilebilir?

Sonuç

Genel olarak yoksulluğu doğuran nedenlerle, özel olarak kadın yoksulluğunu ortaya çıkaran sebepler birbirinden bağımsız değildir. Aksine, "mut-

lak yoksulluk" bağlamında açlık seviyesinde yoksulluğun görüldüğü her yerde kadın yoksulluğu da önemli bir oranda görülmektedir. İster toplumsal cinsiyet ayrımcılığında, ister hane reisinin kadın olmasında, isterse hane içindeki eşitsizliklerde olsun yoksulluktan en çok etkilenenler kadınlardır. Ayrımcılık ve eşitsizliklerin yanı sıra, küresel ekonominin bir sonucu olarak düşük ücretli işlerde ve enformel sektörde istihdam edilmek veyahut bu tip işlerde çalışmak zorunda bırakılmak da kadınların daha fazla yoksullaşmasına sebebiyet vermektedir. Kadınlarla birlikte bu durumdan en çok etkilenenler hanedeki çocuklardır. Çocuk yoksulluğunda görülen artıştan dolayı yoksulluğun "gençleşmesi" gündeme gelmiştir. Yoksulluk, bir taraftan çocukları daha küçük yaştan itibaren çalışma sahası içine iterken, diğer taraftan da çocukların eğitimsiz kalmasına ve dolayısıyla da potansiyel yoksullara dönüşmesine sebep olmaktadır. Bunun dolaylı bir sonucu da, toplumda şiddet ve suçun artması biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Yoksullukla mücadele çabalarında kadın yoksulluğu önemli bir yer teşkil etmesine rağmen, hem kırsal hem de kentsel alanlarda kadın yoksulluğunda artışlar görülmektedir. Özellikle, kentsel alanlardaki toplumsal ve ekonomik ilişkiler kadın yoksulluğunun daha derin yaşanmasına neden olmaktadır. Fiziksel yapıları gibi sosyo-ekonomik yapıları da bozulmaya yüz tutan kentlerde, ümitle hayata tutunmaya çalışan yoksul kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden doğan adaletsizliklerle birlikte yaşamaya devam etmektedirler. İletişim ağlarının oldukça geliştiği modern kapitalist kentlerde, yoksul kadınlar ve kızlar hâlâ eğitim gibi temel haklardan mahrum kalmakta, toplumsal dışlanma riskiyle karşılaşmakta, hane ve toplumda çeşitli baskılara maruz kalmaktadırlar.

Sonuç itibarıyla, küresel bir sorun haline gelen kadın yoksulluğunun mahrumiyetler, dezavantajlı konum ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, hane içindeki kadın-erkek ve çocuk-ebeveyn ilişkileri,

toplumsal ve ekonomik alanlardaki ayrımcılıkların ortadan kaldırılması ve bunlara yönelik olarak sosyal düzenlemelerin yapılması, kadınların geleneksel ilişki ağlarının pençesinden kurtarılması üzerinde önemle durulması gereken konular olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, Akbar (2008), *İslâma Yolculuk- Küreselleşme Krizi*, (Çev: İ. Kapaklıkaya), İstanbul: Ufuk Kitap.
- Bales, Kevin (2002), *Kullanılıp Atılanlar- Küresel Ekonomide Yeni Kölelik*, (Çev: P. Ögünç), Çitlembik Yayınları, İstanbul.
- Bora, Aksu (2007), "Kadınlar ve Hane", *Yoksulluk Hâlleri*, (Ed. N. Erdoğan), Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, ss. 97-132., İstanbul.
- Buğra, Ayşe ve Keyder, Çağlar (2003), *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, UNDP, Ajans-Türk A.Ş., Ankara.
- Cohen, Daniel (2000), *Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği*, (Çev: D. Hattatoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Chant, Sylvia (2003), "Female Household Headship and the Feminisation of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies", <http://www.unesco.org/shs/gender>.
- Cole, Key (2002), "Globalizasyonun İktisadi Yönü", *Globalizasyonun Yansımaları*, (Ed. U. S. Akalın), Donkişot Yayınları, ss. 33-34., İstanbul.
- Davis, Mike (2007), *Gecekondu Gezegeni*, (Çev: G. Koca), Metis Yayınları, İstanbul.
- Drucker, Peter F. (2000), *Yeni Gerçekler*, (Çev: B. Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Ecevit, Yıldız (2003), "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), s. 83-88.
- Engels, Friedrich (1997), *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, (Çev: Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Melih ve Şengül, Tarık (2000), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri- Ankara Örneği*, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Melih Şengül, Tarık (2002), *Kente Göç ve Yoksulluk- Diyarbakır Örneği*, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- Esa (2009), *Rethinking Poverty, Report on the World Social Situation 2010*, United Nations, New York.
- Fuchs, Rachel G. (2005), *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge University Press, New York.
- Goldberg, G. S. ve Kremen, E. (1990), "The Feminization of Poverty: Discovered in America" *The Feminization of Poverty: Only in America?* (Ed. G. S. Golberg and E. Kremen), Greenwood Press, New York.
- Hassan, Riffat (2004), "Namussuz Cinayetler- Kadınlara Karşı İşlenen Korkunç Suçlar", (Çev: A. E. Savran), *Küresel Başkaldırı*, (Ed. N. Welton and L. Wolf), Aykırı Yayıncılık, ss. 187-189., İstanbul.
- İşık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, M. Melih (2005). *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İşık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, M. Melih (2003), "Nöbetleşe Yoksulluktan Kurlsız Yoksulluğa", *Görüş*, Temmuz Sayısı, ss. 50-53.
- Kacowicz, Arie M. (2001), "The Dark Side of the Moon: Globalization and Poverty as a Global Problem", <http://isanet.ccit.arizona.edu/archive/kacowiz.htm>.
- Kacowicz, Arie M. (2006), "Globalization, Poverty, and the North-South Divide", http://www.allacademic.com/meta/p99324_index.html
- Karpat, Kemal H. (2003), *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, (Çev. Abdulkerim Sönmez), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kernaghan, Charles (2004), "Teşhir- Etiketin Arkasındaki Gerçek", (Çev: A. E. Savran), *Küresel Başkaldırı*, (Ed. N. Welton and L. Wolf), Aykırı Yayıncılık, ss. 168-171., İstanbul.
- Kim, J. Wook ve Choi, Y. Jun (2010), "Feminisation of Poverty in 12 Welfare States: Strengthening Cross-Regime Variations?", *Luxembourg Income Study* (Working Paper No: 549), <http://www.lisproject.org/publications/liswps/549.pdf>.
- Kloby, Jerry (2005), *Küreselleşmenin Sefaleti- Eşitsizlik, Güç ve Kalkınma*, (Çev: O. Düz), Güncel Yayıncılık, İstanbul.

Moghadam, Valentine M. (2005), "The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights", <http://www.unesco.org/shs/gender>.

Ocak, Ersan (2007), "Yoksulun Evi", *Yoksulluk Hâlleri*, (Ed. N. Erdoğan), Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, ss. 133-173., İstanbul.

Owen, Robert (1995), *Yeni Toplum Görüşü*, (Çev. M. Doğan Şahiner), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rahnema, Macit (2009), *Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya*, (Çev. Şule Ünsaldı), Özgür Üniversite, Maki Basın Yayın, Ankara,

Sen, Amartya (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, (Çev: Y. Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Shiva, Vandana (2004), "Küreselleşmenin Şiddeti: Hindistan Direniyor", (Çev: A. E. Savran), *Küresel Başkaldırı*, (Ed. N. Welton and L. Wolf), Aykırı Yayıncılık, ss. 153-156., İstanbul.

Şenses, Fikret (2006), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yolcuoğlu, İsmet G. (2010), "Kentsel Yoksulluk", <http://www.toplumvesiyaset.com/yaziOku.php?id=585> (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2010).

Yunus, Muhammad, (2007), *Creating a World Without Poverty- Social Business and the Future of Capitalism*, Public Affairs, New York.

Yunus, Muhammed. (2003), *Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru*, (Çev: G. Şen), 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul.